

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการพัฒนาเครือข่ายทอผ้า: ศึกษาเฉพาะกรณีเครือข่ายทอผ้าตำบลส้มป่อย อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ผู้ศึกษาได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย
2. แนวคิดทุนทางสังคม
3. แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
4. แนวคิดการจัดการความรู้
5. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

คำว่าเครือข่ายในที่นี้หมายถึงเครือข่ายทางสังคม (Social Network) เป็นคำที่มีนัยและความหมายที่แตกต่างกันไปตามความคิดเห็น มุมมองและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งสามารถอธิบายได้ในมิติของการปฏิสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ที่เป็นกระบวนการ วิธีการ และกลยุทธ์ในการขับเคลื่อนทางสังคมที่แสดงถึงรูปแบบความสัมพันธ์ภายใต้เงื่อนไขที่ปัจเจกบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร และเครือข่ายที่มีต่อกันและในมิติแห่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นด้วยกระบวนการ และกิจกรรมในสังคม เช่น การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประสานผลประโยชน์ ความไว้วางใจ ความเชื่ออาทร ฯลฯ ที่เป็นปัจจัยให้สมาชิกเครือข่ายต่าง ๆ มีความผูกพันต่อกันเพื่อเสริมสร้างพลังในการแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งต่าง ๆ (สุทิติย์ อาภากร, 2547, น. 37-38) ซึ่งความหมายของเครือข่ายได้มีผู้ให้ความหมายไว้ต่าง ๆ ดังนี้

อรรณพ พงษ์วาท (อ้างถึงใน พงศ์ธร จันทรศิริ, 2546, น. 11-12) ได้ให้ความหมายเครือข่ายความร่วมมือ (Cooperative Network) หมายถึงการเชื่อมโยงร้อยรัดเอาความพยายามและการดำเนินงานของฝ่ายต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบและอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อปฏิบัติการภารกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันโดยที่แต่ละฝ่ายยังคงปฏิบัติการกิจหลักของตนอยู่ต่อไปโดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตน การเชื่อมโยงนี้อาจเป็นไปในรูปของการรวมตัวแบบหลวม ๆ เฉพาะกิจตามความจำเป็นหรืออาจเป็นรูปของการจัดองค์กรที่เป็นระบบมีโครงสร้างความสัมพันธ์ชัดเจน

Michel (อ้างถึงใน สมใจ โลหะพุนตระกูล, 2539, น. 10) กล่าวว่า เครือข่าย คือ ความร่วมมือที่เป็นไปได้ทั้งในระดับบุคคล องค์กร และสถาบัน อาจมีขอบข่ายและขนาดตั้งแต่เล็ก ๆ ภายในชุมชนไปจนถึงในระดับจังหวัด ภูมิภาค ประเทศ และระหว่างประเทศ เป็นสายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่น ๆ และอีกหลาย ๆ คนซึ่งเป็นการมองในมิติการจัดโครงสร้างทางสังคมที่เอื้อต่อการเสริมสร้างความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกลุ่มคนในสังคมที่มีต่อกัน

กาญจนา แก้วเทพ (อ้างถึงใน วิจิตรชนา หุตานนท์, 2545, น. 25-26) ให้ความหมายของเครือข่ายว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรต่าง ๆ ที่มีทรัพยากรของตนเอง มีเป้าหมายของตนเองได้เข้ามาประสานงานอย่างมีระยะเวลายาวนานพอสมควรแม้ว่าจะไม่มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ แต่ก็จะมีรากฐานเอาไว้เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่น ๆ เพื่อแก้ปัญหาก็สามารถติดต่อกันได้ กลุ่มหรือองค์กรที่เข้าร่วมเป็นเครือข่ายจะมีปัจจัยบางอย่างร่วมกัน เช่น เป้าหมายเฉพาะหน้า ผลประโยชน์หรือกฎเกณฑ์บางอย่าง แต่การเข้าร่วมนั้นจะเป็นเพียงบางส่วนเลี้ยวเท่านั้นหรือเป็นการเข้าร่วมเพียงชั่วคราวเท่านั้นโดยที่แต่ละกลุ่มยังคงรักษาเอกลักษณ์ของตนเองเอาไว้ได้

จากความหมายของเครือข่ายที่ได้กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า เครือข่ายทางสังคมหมายถึง การเชื่อมโยงบุคคล กลุ่ม องค์กรให้มาร่วมกันดำเนินกิจกรรมเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ร่วมกันโดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์ของตนเองและอยู่บนพื้นฐานของความรัก ความเอื้ออาทร และความสมานฉันท์ต่อกัน

การสร้างเครือข่ายและวงจรชีวิตของเครือข่าย

บัณฑิต อ่อนดำ (อ้างถึงใน นฤมล นิราทร, 2543, น. 39-41) จำแนกกระบวนการสร้างเครือข่ายออกเป็นขั้นตอนต่าง ๆ ได้ ดังนี้

1. ขั้นการตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย (Realization) เป็นขั้นตอนที่ผู้ปฏิบัติงานหรือฝ่ายจัดการตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายเพื่อที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมายรวมทั้งพิจารณาองค์กรต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมเข้าเป็นเครือข่ายในการทำงาน
2. ขั้นการติดต่อกับองค์กรที่จะเป็นสมาชิกหรือภาคีเครือข่าย (Courtship) หลังจากที่ได้ตัดสินใจในองค์กรที่เห็นว่าเหมาะสมในการเข้าร่วมเครือข่าย ก็จะเป็นขั้นตอนของการติดต่อสัมพันธ์เพื่อชักชวนให้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายในการทำงาน โดยการรวมเป็นเครือข่ายจะเกิดขึ้นเมื่อองค์กรมีความต้องการเหมือนกันและต้องการกระทำกิจกรรมตอบสนองความต้องการเหมือนกัน ดังนั้น

จะต้องสร้างความคุ้นเคยและการยอมรับรวมทั้งความไว้วางใจระหว่างกัน เป็นขั้นตอนการปลูกจิตสำนึกโดยการให้ข้อมูล แลกเปลี่ยนข้อมูลและหว่านล้อมให้ยอมแก้ปัญหาาร่วมกัน อาจเรียกขั้นตอนนี้ว่าเป็นขั้นตอนการเตรียมกลุ่มหรือเตรียมเครือข่าย (Pre-group)

3. ขั้นตอนการสร้างพันธกรณีร่วม (Commitment) เป็นขั้นตอนการสร้างความผูกพันร่วมกัน ซึ่งหมายถึงการตกลงใจในความสัมพันธ์ต่อกัน ในขั้นตอนนี้องค์กรเข้าสู่อการตกลงที่จะทำงานร่วมกันซึ่งในการที่จะทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อตอบสนองความต้องการหรือแก้ปัญหา กลุ่มองค์กรจะต้องมีความรู้เพียงพอที่จะทำกิจกรรมได้ ดังนั้นจึงต้องเสริมความรู้ที่จำเป็นซึ่งอาจจะทำได้โดยแลกเปลี่ยนความรู้ภายในกลุ่มหรือแลกเปลี่ยนกับองค์กรนอกกลุ่ม เช่น ศึกษาดูงาน เชิญวิทยากรมาถ่ายทอดเพิ่มพูนความรู้ เป็นต้น อาจเรียกขั้นตอนนี้ว่ากลุ่มศึกษาเรียนรู้ (Learning Group) หากพิจารณาในประเด็นระดับการสร้างเครือข่ายก็เป็นขั้นตอนของ Informal Cooperation

4. ขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ (Building) เป็นขั้นตอนที่การสร้างเครือข่ายปรากฏผลงานเป็นรูปธรรม เป็นขั้นตอนของการเริ่มทำกิจกรรมโดยใช้ทรัพยากรร่วมกัน ขณะเดียวกันมีข้อตกลงกันในเรื่องการบริหารจัดการกลุ่มซึ่งเริ่มต้นด้วยการกำหนดวัตถุประสงค์ของกลุ่ม กำหนดกิจกรรม จัดวางข้อตกลงในการทำงาน กำหนดบทบาทของสมาชิก รวมทั้งสิทธิและหน้าที่ของหัวหน้ากลุ่ม เป็นต้น ขั้นตอนนี้อาจเรียกว่าขั้นกลุ่มกิจกรรม (Action Group) หากพิจารณาในประเด็นระดับการสร้างเครือข่ายก็เรียกว่าเป็นระดับ Formal Agreement

5. หลังจากขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ จนนำไปสู่การทำกิจกรรมร่วมกันแล้ว เมื่อผลงานเป็นที่ปรากฏชัด องค์กรเครือข่ายรู้สึกว่าได้ประโยชน์จากการเข้าเป็นเครือข่าย ความสัมพันธ์ของเครือข่ายจะแน่นแฟ้นขึ้นพร้อมกับการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความสัมพันธ์ ด้วยความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นอาจนำไปสู่การขยายตัวซึ่งอาจปรากฏในรูปของการขยายกิจกรรมหรือการขยายกลุ่มตามพื้นที่หรือตามลักษณะกิจกรรม

พิชัย เพชรรัตน์ (อ้างถึงใน สุทธิชัย อากาศโร, 2547, น. 111-112) กล่าวถึงพัฒนาการของกลุ่มและเครือข่ายว่าอาจมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมและบริบททางสังคม เช่น ภาคเหนือ ภาคใต้ และความหลากหลายทางวัฒนธรรมซึ่งพัฒนาการและวงจรชีวิตของเครือข่ายจะมี 4 ขั้นตอนใหญ่ คือ

ขั้นที่ 1 ขั้นเกิดแรงจูงใจ คือ คนที่เข้ามารวมกลุ่มอาจจะเกิดแรงกระตุ้นจากฝ่ายต่าง ๆ ทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐ การชักชวนจากผู้นำชาวบ้าน และความต้องการของตนเองที่เห็นปัญหาและต้องการแก้ไข รวมทั้งความพร้อมในการที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่น ซึ่งแรงกระตุ้นดังกล่าวทำให้คนแสวงหาการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนากิจกรรมที่เกิดขึ้น

ขั้นที่ 2 ขั้นวางใจกลุ่ม เป็นขั้นตอนที่ปัจเจกบุคคลเกิดความไว้วางใจกลุ่มองค์กรว่าสามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาและความต้องการนั้นได้ จึงดำเนินการเสริมสร้างการเรียนรู้ร่วมกันซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะกลายเป็นพลังของกลุ่มและเครือข่ายในที่สุด

ขั้นที่ 3 ขั้นขยายผล หลังจากที่ได้ดำเนินการมาระยะหนึ่ง กลุ่มเครือข่ายเกิดความเข้มแข็ง จึงมีการสานต่อและเชื่อมโยงกับทุกฝ่าย ในการจัดการกับประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในระดับพื้นที่และประเด็นกิจกรรม เป็นขั้นการขยายผลที่นำไปสู่การพัฒนาที่ต่อเนื่อง

ขั้นที่ 4 กลุ่มสัมพันธ์ เป็นการบริหารเครือข่ายหลังจากที่เครือข่ายได้ดำเนินการจนมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ และมีการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนากิจกรรมความสัมพันธ์เพื่อร่วมรักษาเครือข่ายให้ยั่งยืน

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเครือข่าย

สมพันธ์ เตชะอธิก (อ้างถึงใน สุทธิชัย อาภากร, 2547, น. 150) ได้กล่าวถึงปัจจัยความเข้มแข็งของเครือข่ายในระดับชุมชนไว้ 2 ลักษณะ คือ

1. เครือข่ายภายในชุมชน มีข้อควรพิจารณาอยู่ 3 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ผลของกิจกรรม และความเข้มแข็งของผู้นำ
2. เครือข่ายภายนอกชุมชน ได้แก่ การเชื่อมโยงงานของท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ของคนนอกชุมชน

ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์ (อ้างถึงใน ศักดิ์สิทธิ์ หมั่นกุล, 2545, น. 30-31) ได้กล่าวถึงแนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งขององค์กรหรือการเกิดประชาคมต่าง ๆ ต้องเป็นไปตามขั้นตอนและพัฒนากการตามลำดับ คือเริ่มด้วยการร่วมกันกำหนดจุดมุ่งหมายของเครือข่าย การตั้งเป้าหมายและวัตถุประสงค์รวม การสร้างและพัฒนาแผนปฏิบัติส่งเสริมบทบาทและกระบวนการตัดสินใจของแต่ละกลุ่ม พัฒนาระบบการติดต่อสื่อสาร พัฒนาโครงข่ายความร่วมมือ พัฒนาทรัพยากรและแหล่งทุนของเครือข่าย นั่นคือแต่ละกลุ่มองค์กรที่เข้ามาร่วมกันเป็นเครือข่ายต้องคำนึงถึงองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยต่อความสำเร็จของเครือข่าย ได้แก่

1. กระบวนการติดต่อสื่อสาร ต้องมีความสม่ำเสมอ มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลซึ่งกันและกัน มีการสรุปความก้าวหน้าและขยายผลของเครือข่าย
2. การพิจารณาถึงความต้องการของมวลสมาชิกเครือข่าย มีการแลกเปลี่ยนทัศนะมุมมองและประสานความร่วมมือกัน

3. องค์การความร่วมมือและการปรับโครงสร้างเครือข่ายให้มีประสิทธิภาพสามารถปกป้องการแทรกแซง (Donate) จากองค์กรใดองค์กรหนึ่งและการลดปัญหาความขัดแย้งในองค์กร

4. ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมบทบาทของสมาชิก เพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ ๆ และสร้างบรรทัดฐานความร่วมมือที่ดี

5. มีการพัฒนาและระดมทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนมีแผนการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ

6. มีการเผยแพร่และประชาสัมพันธ์บทบาทของเครือข่ายและระดมความร่วมมือให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าใจและสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่าย

ธนา ประมุขกุล ได้กล่าวถึงปัจจัยความสำเร็จของเครือข่ายมี ดังนี้ (อ้างถึงใน รุ่งโรจน์ เพชรบูรณ์, 2546, น. 23-24)

1. ความเข้าใจ

เครือข่ายที่สร้างขึ้น และล้มไปอย่างรวดเร็วในเวลาต่อมา มีสาเหตุสำคัญประการแรกมาจากการที่เครือข่ายไม่สามารถสร้างความเข้าใจให้ตรงกันได้ระหว่างมวลสมาชิก โดยอาจเป็นความไม่ เข้าใจต่อวัตถุประสงค์ของเครือข่ายตั้งแต่เริ่มต้น หรือเป็นความไม่เข้าใจในบทบาทของสมาชิกที่ตนเองเป็นอยู่นั้นว่ามีบทบาทอย่างไรเป็นบทบาทหลัก หรือบทบาทสนับสนุน ดังนั้นเมื่อเครือข่ายตั้งขึ้นได้ดำเนินการไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง สมาชิกที่ไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ หรือพบว่าวัตถุประสงค์ไม่ต่างก็อาจถอนตัวออกไป ด้วยเห็นว่าเครือข่ายไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของตนเอง หรือสำหรับสมาชิกที่ไม่เข้าใจบทบาทของแต่ละส่วน ก็อาจเกิดเป็นความสับสนว่ากิจกรรมแต่ละกิจกรรม ใครควรเป็นแกนหลักและใครควรเป็นผู้สนับสนุน (เช่น หน่วยงานภาครัฐ) ก็ไปทำบทบาทการเป็นแกนหลัก (แทนที่จะเป็นบทบาทของกลุ่มคน/ชุมชนเจ้าของพื้นที่) ในขณะที่ผู้ที่เป็แกนหลักเองก็อาจจะยังเคยชินกับรูปแบบเดิมของการเป็น “ผู้ร่วมกิจกรรม” ที่รอคอยการนำจากภายนอก

2. ความเป็นประชาธิปไตย

ด้วยความที่สมาชิกทุกคนในเครือข่ายมีอิสระทางความคิด สิ่งที่ตามมาคือ ความหลากหลายที่มีทั้งคล้ายคลึงกัน และแตกต่างกันของความคิดที่แสดงออกมา ดังนั้น จุดเริ่มต้นที่จะให้ความแตกต่างเหล่านี้อยู่ด้วยกันได้อย่างราบรื่น คือ การให้เกียรติ การยอมรับความคิดเห็นซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกทั้งหลาย ได้เห็นทางเลือกอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากที่ตนคิดตามประสบการณ์ที่จำกัดของแต่ละบุคคล และเมื่อได้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางความคิดระหว่างกันแล้ว จุดดี-จุดด้อยของแต่ละทางเลือก จะได้รับการวิเคราะห์อย่างเป็นเหตุเป็นผล เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เป็น

ผลจากการหลอมรวมของทุกความคิดมาเป็นทางเลือกที่เหมาะสมที่สุดบนพื้นฐานการยอมรับของสมาชิกโดยรวม

3. ความจริงใจ

เนื่องจากการทำงานในเครือข่าย เน้นการประสานงานในแนวราบ ไม่เน้นการบังคับสั่งการ ดังนั้นผู้ที่เป็สมาชิก จึงต้องเข้ามาด้วยความสมัครใจ และมีความจริงใจในการทำงานร่วมกัน โดยเห็นประโยชน์ร่วมตามที่เครือข่ายกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ ซึ่งบางครั้งประโยชน์ร่วมที่เกิดขึ้นได้นั้น อาจหมายถึงผลรวมของการเสียสละที่มาจากสมาชิกแต่ละส่วนนั่นเอง

4. การจัดการ

ไม่ว่าเครือข่ายใหญ่หรือเล็ก สมาชิกมากหรือน้อย การจัดการจะคงเป็นหนึ่งปัจจัยสำคัญของความสำเร็จขององค์กรเสมอ และสำหรับการจัดการเครือข่ายที่มีพื้นฐานสมาชิกหลากหลาย มารวมกันโดยอิสระ ไม่ถือการสั่งการเป็นกลไกหลักนั้นการจัดการจะมีความสำคัญยิ่งขึ้นไปอีก สิ่งที่สำคัญประการหนึ่งในการจัดการเครือข่ายที่ต้องมีคือ ความยืดหยุ่นในการจัดการ ให้ได้กับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่เครือข่ายต้องติดต่อประสานงานกับกลุ่มองค์กรภายนอกอื่น ๆ ที่อยู่นอกเหนือจากการจัดการเครือข่าย

5. การสื่อสาร

การสื่อสาร คือ ตัวกลางที่ทำให้เครือข่ายสามารถเชื่อมโยงติดต่อถึงกันได้ โดยที่ทราบกันเป็นอย่างดีว่า การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ ไม่ควรจะเป็นแบบทางเดียวเพราะนั่นคือระบบสั่งการและก็ได้ไม่ได้หมายถึงเพียงระบบการสื่อสารเฉพาะระหว่างผู้มีหน้าที่ส่งสารกับผู้รับสารถามตอบกันไปมาอยู่เท่านั้น เพราะถ้านึกถึงภาพข่ายใยแมงมุมที่ได้กล่าวไว้แต่ตอนต้นแล้วจะทำให้เข้าใจได้ในทันทีว่าการสื่อสารที่มีประสิทธิผลในเครือข่ายจะต้องมีลักษณะหลายช่องทางเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกกันเองได้โดยอิสระ คล่องตัว เพื่อเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันให้มากที่สุด โดยที่แม้ว่าเครือข่ายจะมีระบบการสื่อสารหลักผ่านทางผู้ประสานงานอยู่ก็ตาม แต่ไม่ควรกำหนดเป็นระบบการสื่อสารที่ตายตัวขึ้นมา ว่าต้องผ่านเป็นขั้นเป็นตอนตามนั้น เพราะการกำหนดเช่นนี้อาจทำให้เครือข่ายต้องเข้าไปติดอยู่ในระบบที่มากขึ้นตอนที่สร้างขึ้นมาเองอีก ทั้ง ๆ ที่เครือข่ายก็พยายามจะหลีกเลี่ยงออกมาจากกรอบที่เป็นปัญหาของระบบอยู่แล้ว

สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง การเคหะแห่งชาติ (อ้างถึงใน พงศธร จันทร์ศรี, 2546, น. 27) ได้เสนอถึงลักษณะการทำงานของเครือข่ายองค์กรชุมชนที่มีประสิทธิภาพ ดังนี้

1. มีระบบการบริหารจัดการที่ชัดเจน กล่าวคือ มีการกำหนดวัตถุประสงค์ โครงสร้าง บทบาทหน้าที่ของกรรมการ การกำหนดระเบียบข้อบังคับที่ชัดเจน

2. การดำเนินกิจกรรม คือ การดำเนินกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของสมาชิก (ตรงตามวัตถุประสงค์ เป้าหมายหรือแผนที่กำหนดไว้) การดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

3. มีการระดมทรัพยากรทั้งภายในและภายนอก

Scheuing Eberherd (อ้างถึงใน สุทธิชัย อาภากรโร, 2547, น. 151-152) กล่าวถึงความสำเร็จของการทำงานแบบเครือข่ายว่าไม่ได้ตัดสินเพียงการหาเครือข่ายเท่านั้น แต่ต้องมองให้ไกลถึงผลสำเร็จของงานจากองค์กรเครือข่ายด้วย สิ่งสำคัญต่อความสำเร็จในการทำงานได้แก่

1. การมีพันธสัญญาที่หนักแน่นระหว่างกัน หมายถึง การมีอุดมการณ์และความสัมพันธ์ที่ดี เหนียวแน่น แล้วยังหมายถึงการมีมิตรภาพที่ใกล้ชิดมีสายสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย การมีมิตรภาพและสายสัมพันธ์นั้นมิใช่สิ่งที่จะสร้างได้ข้ามคืน แต่ยังหมายถึงการผ่านกระบวนการทำงาน ความสำเร็จ ความล้มเหลวร่วมกันและร่วมปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

2. การพัฒนาอยู่ตลอดเวลา เครือข่ายการทำงานจะมีประโยชน์อย่างเต็มศักยภาพก็ต่อเมื่อแต่ละองค์กรที่มาพร้อมเป็นเครือข่ายมีการปรับปรุงพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา

3. การรักษาพันธกรณีระยะยาว คือการสร้างพันธกรณีระยะยาวมีความเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบในข้อแรก เพราะการปรับปรุงพัฒนาอยู่ตลอดเวลาต้องการข้อผูกพันระยะยาวเพื่อที่จะสามารถแลกเปลี่ยนทรัพยากรการทำงานร่วมกัน และสร้างผลงานที่เป็นประโยชน์ รวมถึงการระดมทุนในระยะยาว นอกจากนี้ “การติดต่อสื่อสาร” เป็นเครื่องมือที่จะรักษาความสัมพันธ์ในการสร้างมิตรภาพ การร่วมทุกข์ร่วมสุขและประวัติศาสตร์

4. การเสริมพลังการทำงาน ได้แก่ การสนับสนุนให้องค์กรเครือข่ายได้มีโอกาสแสดงความสามารถตลอดจนพิจารณาของตนในสถานการณ์ต่าง ๆ ร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหาต่าง ๆ เช่น การหาทุน การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความสัมพันธ์ ขณะเดียวกันต้องมีการเสริมทักษะการสร้างเครือข่ายให้ผู้ปฏิบัติงาน และสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานวิชาการต่าง ๆ ด้วยการเสริมพลังในการทำงานยังหมายถึงความสามารถในการจัดการทรัพยากรในลักษณะต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการทำงาน

5. ภาวะผู้นำ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่าองค์ประกอบใด ๆ ภาวะผู้นำหมายถึงการสร้างวิสัยทัศน์ในเชิงกลยุทธ์ รวมทั้งการชักจูงที่โน้มน้าวให้ผู้อื่นเห็นความสำคัญของสิ่งที่จะต้องทำงานร่วมกันและยังหมายถึงการจัดการทรัพยากรที่จำเป็นต่อการทำงานเพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายและผลสำเร็จของงาน นอกจากนั้น ผู้นำจะต้องมีความซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

จากแนวคิดของเครือข่ายจะเห็นได้ว่า กระบวนการเครือข่ายเริ่มจาก การตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย จากนั้นจึงติดต่อองค์กรที่จะมาร่วมเป็นสมาชิกเครือข่าย เมื่อได้สมาชิกแล้วก็สร้างพันธกรณีร่วมกันซึ่งเป็นขั้นตอนของการตกลงที่จะทำงานร่วมกันเพื่อตอบสนองความต้องการ หรือแก้ปัญหา ขึ้นต่อไปก็จะมีการพัฒนาความสัมพันธ์ เริ่มทำกิจกรรมโดยใช้ทรัพยากรร่วมกัน มีข้อตกลงกันในเรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม และในขั้นตอนสุดท้ายเป็นเรื่องของการขยายกลุ่มตามพื้นที่หรือตามลักษณะกิจกรรม

ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเครือข่าย ได้แก่ การมีผู้นำเครือข่ายที่เข้มแข็ง เครือข่ายมีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง มีการติดต่อสื่อสารกันสม่ำเสมอ และมีการเปิดโอกาสให้สมาชิกเครือข่ายทุกคนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายอย่างอิสระ

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม

คำว่า “ทุนทางสังคม” ได้ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในการอธิบายของ Hanifan (1920) ในหนังสือ Rural School Community Centres ซึ่งได้อธิบายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของคน อาทิ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี (Good Will) การสร้างมิตรภาพ (Fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (Sympathy) และการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมระหว่างบุคคลหรือครอบครัวที่ทำให้เกิดหน่วยทางสังคมขึ้นมา Hanifan ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การสร้างทุนทางสังคมในชุมชนก็เช่นเดียวกันกับองค์กรทางธุรกิจ คือจะต้องมีการสะสมทุนก่อนการดำเนินธุรกิจ การสร้างทุนทางสังคมโดยองค์กรทางสังคมนั้น ปัจเจกบุคคลจะต้องสร้างมิตรภาพ และจะต้องเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าครอบครัว เพราะปัจเจกบุคคลหากอยู่โดยลำพังอาจจะไม่ได้รับการช่วยเหลือทางสังคมจนกว่าเขาได้เริ่มติดต่อกับเพื่อนบ้าน ทุนทางสังคมก็จะมีผลกระทบขึ้นมา ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวอาจจะช่วยให้ปัจเจกสามารถบรรลุถึงความต้องการทางสังคมที่ตนต้องการ และยังช่วยให้เกิดศักยภาพ สามารถปรับปรุงการดำเนินชีวิตของคนทั้งชุมชนให้ดีขึ้น อาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะดังกล่าวสมาชิกซึ่งเป็นปัจเจกบุคคลก็จะได้รับประโยชน์จากการคบค้าสมาคมกัน อันจะนำมาซึ่งความช่วยเหลือ ความเห็นอกเห็นใจ และมิตรภาพจากเพื่อนบ้าน และชุมชนเองก็ได้ประโยชน์จากความเป็นปึกแผ่นและความสามัคคีของสมาชิกด้วยเช่นกัน (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 16-17) สำหรับในประเทศไทย คำว่า “ทุนทางสังคม” ได้ถูกนำมากล่าวอย่างจริงจังเมื่อปี 2540 โดยได้มีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545) โครงการกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมดังกล่าวพยายามและทำให้สังคมไทยหันกลับไปมองคุณค่าที่เคยมีอยู่ ที่เคยเป็น

ทุนเดิมแต่ถูกมองข้ามไป รวมทั้งสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นต้น นอกจากนั้น กองทุนยังได้พิจารณาสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพชน เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งสิ่งที่ป็นศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่ม องค์กรประชาชน เครือข่าย เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวได้เกิดการฟื้นฟูทุนทางสังคมที่มีอยู่และเริ่มสูญหายให้มีการนำกลับมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาในระดับชุมชน และหลังจากนั้นคำว่า ทุนทางสังคมในประเทศไทยก็ได้ถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่อง

ความหมายของคำว่า “ทุนทางสังคม”

คำว่า “ทุนทางสังคม” มีความความหมายแตกต่างกันไปตามนัยและบริบทที่แตกต่างของผู้ให้ความหมายและประสบการณ์ ดังเช่น Putnam (อ้างถึงใน วรุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 29-30) กล่าวถึงความหมายทุนทางสังคมว่า เป็นส่วนที่เอื้อประโยชน์ต่อเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในประเด็นความสัมพันธ์กันทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกันและกัน ที่ส่งผลให้เกิดความสะดวกต่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจ นอกจากนั้น Putnam (อ้างถึงใน วรุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 31) เพิ่มความไว้วางใจเข้าไปด้วย ซึ่งถือว่าเรื่องของความไว้วางใจเป็นสิ่งที่จะช่วยเชื่อมโยงระหว่างส่วนย่อย ๆ ของชุมชนเข้าด้วยกัน รวมทั้งการเชื่อมต่อรอยแยกของสังคมเข้าด้วยกัน ในลักษณะดังกล่าว ทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนสะพานเชื่อมที่จะทำให้เกิดความร่วมมือเพิ่มขึ้นระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ที่หลากหลายในชุมชน และเป็นการเปิดกว้างสำหรับทุก ๆ คน อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ทุนทางสังคมจะเปิดกว้างสำหรับกลุ่มผลประโยชน์ทั่ว ๆ ไป แต่ทุนทางสังคมก็คงจะไม่รวมถึงกลุ่มหรือแก๊งค์ที่ชั่วร้ายที่จะทำอะไรก็ได้ตามอำเภอใจ ทุนทางสังคมจึงมีทั้งเครือข่ายและธรรมเนียมปฏิบัติที่สมาชิกสามารถร่วมมือกันได้มากขึ้น เป็นการกระทำที่มีการคาดหวังภายใต้เป้าหมายทางเศรษฐกิจ รวมทั้งพฤติกรรมที่ค้นหาเป้าหมายของสมาชิกร่วมกัน

Coleman (อ้างถึงใน วรุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 30) อธิบายและให้ความหมายทุนทางสังคมว่า เป็นชุดของความสัมพันธ์ (Set of Relationships) ระหว่างคน เป็นความสัมพันธ์ที่มีผลมาจากความตั้งใจบนพื้นฐานของความคาดหวังในสิ่งที่ต้องใช้อยู่ร่วมกัน (Common) เป็นชุดของการมีค่านิยมร่วม (set of shared values) และการมีสำนึกของความไว้วางใจ (Sense of Trust) ระหว่างกัน สิ่งเหล่านี้ถือเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคนหรือมากกว่าที่ได้แสดงออกมา และส่งผลดีต่อกิจกรรมที่ได้กระทำในมิตินี้ดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่าทุนทางสังคมนั้น เป็นโครงสร้างทางสังคมที่เกิดขึ้นกับปัจเจกบุคคลในองค์กร และทางตรงกันข้ามในที่ที่มีทุนทางสังคม

อ่อนแอ ก็จะมีปรากฏการณ์ของความขัดแย้งกันในค่านิยมและการขาดซึ่งความไว้วางใจระหว่างกัน (conflicting values and lack of trust)

World Bank (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 33) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมว่าเป็นสถาบัน (Institutions) ความสัมพันธ์ (Relationships) และระบบบรรทัดฐาน/จารีต (Norms) ซึ่งมีลักษณะที่เป็นทั้งคุณภาพและปริมาณของการปฏิสัมพันธ์กันของคนในสังคม ทุนทางสังคมไม่ใช่เกิดได้ในสถาบันทั้งหมดของสังคม แต่มันเป็นกาวที่เชื่อมสถาบันเหล่านั้นเข้าด้วยกันกับบรรทัดฐาน/จารีต และความสัมพันธ์ในสังคมเป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในโครงสร้างสังคม ซึ่งทำให้ผู้คนเกิดความร่วมมือเพื่อเป้าหมายที่ปรารถนาสูงสุด นอกจากนั้น ทุนทางสังคมอาจถูกมองในลักษณะที่เป็นเจตคติและคุณค่าที่เกิดจากการดำเนินงานระหว่างคนภายในชุมชนและความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจ และการพัฒนาจากภายนอกชุมชน

ทุนทางสังคมในมิติของ World Bank นั้น อาจจะไม่ใช่ระบบคิดและวิธีปฏิบัติที่เกิดขึ้นในองค์กร ชุมชน หรือสังคมเสมอไป ทุนทางสังคมสามารถเกิดจากภายนอกองค์กร ชุมชน หรือสังคมได้ด้วย โดยที่ World Bank ได้ยกตัวอย่างความช่วยเหลือหรือการรับการพัฒนาจากภายนอกชุมชน

นอกจากนี้ World Bank ได้เสนอแตกต่างไปจากความหมายอื่น ๆ คือการมองว่าถึงแม้บางองค์กรหรือบางสถาบันจะไม่มีทุนทางสังคมเกิดขึ้น แต่ทุนทางสังคมอาจจะมาจากภายนอกองค์กรหรือสถาบันนั้น ๆ และทำหน้าที่เชื่อมโยงให้เกิดความสัมพันธ์ หรือความร่วมมือระหว่างองค์กรหรือสถาบันดังกล่าวได้

Cohen and Prusak (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 34-35) อธิบายทุนทางสังคมประกอบด้วยสิ่งที่เชื้อให้เกิดติดต่อระหว่างบุคคลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ (stock of active connections) ซึ่งได้แก่เรื่องของความไว้วางใจ (Trust) และความเข้าใจอันดีระหว่างกัน (Mutual Understanding) การมีค่านิยมร่วมกัน (Shared Values) การมีพฤติกรรมของสมาชิกที่อยู่ในรูปของเครือข่ายระหว่างคน (Human Networks) หรือระหว่างชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน ความหมายทุนทางสังคมที่ Cohen and Prusak เห็นเหมือนคนอื่น ได้แก่ การมองว่าทุนทางสังคมเป็นระบบและกระบวนการที่ประกอบด้วยระบบคิดอันได้แก่ ความไว้วางใจระหว่างกัน การมีค่านิยมร่วมกัน รวมทั้งความเข้าใจอันดีระหว่างกัน น่าจะเป็นสิ่งที่เกิดได้จากการเรียนรู้ระหว่างบุคคล ในขณะที่ความไว้วางใจระหว่างกัน(trust)อาจจะเกิดได้จากการเรียนรู้และความเชื่อมั่นศรัทธาของบุคคล ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่า มิติที่ Cohen and Prusak ได้นำเสนอนี้ทำให้สามารถทำให้ทองได้ว่า ในระบบหรือกระบวนการทุนทางสังคมนั้น ระบบคิดของบุคคลหรือองค์กรอาจจะได้เกิดจากความเชื่อ ความศรัทธา หรือจากการเรียนรู้ของบุคคลก็ได้ Fukuyama (อ้างถึงใน

วรวิทย์ โธมรัตน์พันธ์, 2548, น. 35) ได้อธิบายทุนทางสังคมว่าเป็นชุดของค่านิยมที่ไม่เป็นทางการ และบรรทัดฐาน/จารีตร่วมกัน (Norms Shared) ของสมาชิกกลุ่มซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน อย่างไรก็ตามการมีค่านิยมและบรรทัดฐาน/จารีตร่วมกัน ก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุนทางสังคมทั้งหมด เพราะว่าคุณค่าเหล่านั้นอาจจะเป็นสิ่งไม่ถูกต้องก็ได้ ดังนั้นค่านิยมและบรรทัดฐาน/จารีต ที่เป็นทุนทางสังคมนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับศีลธรรมความดีงาม (virtues) และกล่าวว่าครอบครัวเป็นแหล่งทุนทางสังคมที่สำคัญ และทุนทางสังคมในระดับครอบครัวสามารถสร้างได้ง่ายกว่าในระดับสังคม เพราะในสังคมมีความแตกต่างกันมากกว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติจะมีความไว้วางใจ และการตอบแทนกันมากกว่าที่ไม่ใช่ญาติ ถึงแม้ว่าเครือญาติที่มีความแตกต่างกัน เช่น คนที่แข็งแกร่งกับคนที่อ่อนแอก็ยังสามารถส่งเสริมให้เกิดทุนทางสังคมได้เช่นกัน ดังนั้น ทุนทางสังคมจึงเป็นทรัพยากร (Resources) ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม ทรัพยากรในรูปของทุนทางสังคมได้แก่ ความไว้วางใจกัน บรรทัดฐาน/จารีต และความเป็นเครือข่ายที่ได้ปรากฏขึ้น สำหรับในองค์กร/กลุ่มที่มีวัตถุประสงค์เพื่อส่วนรวม ก็คือการทำคนในสังคมมีการพึ่งพาอาศัยกันหรือต่างตอบแทนกันมาก ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวจะส่งเสริมให้มีการต่อการกระทำประนีประนอมและกำหนดนโยบายที่ครอบคลุมความเชื่อและความเห็นที่หลากหลายของประชาชนในกลุ่มและองค์กรมากขึ้น

นอกจากนี้ Fukuyama ได้นำเสนอเพิ่มเติม ได้แก่ ค่านิยมที่ไม่เป็นทางการ และความสอดคล้องกับศีลธรรมอันดีงาม ประเด็นดังกล่าวทำให้ความหมายทุนทางสังคมมีความชัดเจนยิ่งขึ้นว่า จะต้องเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับศีลธรรมอันดีงามเท่านั้น ดังนั้น ถึงแม้ความสัมพันธ์ของสมาชิกจะมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความไว้วางใจกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการมุ่งประโยชน์ร่วมกัน และเป็นความสัมพันธ์กันอย่างไม่เป็นทางการก็ตาม แต่ถ้าความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่สอดคล้องกับศีลธรรมความดีงาม ก็ไม่น่าจะถือว่าเป็นเรื่องของทุนทางสังคม

ส่วนการมองว่าครอบครัวเป็นแหล่งทุนทางสังคมที่สำคัญและสามารถสร้างได้ง่ายกว่าระดับสังคมนั้น ได้สะท้อนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ใกล้ชิด และค่านิยมความเชื่อเกี่ยวกับการสืบทอดเชื้อสายและเครือญาติ มีส่วนเป็นอย่างมากที่จะทำให้บุคคลเกิดความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไว้วางใจกัน หรือต่างตอบแทนกัน ถึงแม้การต่างตอบแทนนั้นจะเป็นไปอย่างไม่เท่าเทียมกันหรือคนหนึ่งอาจได้รับประโยชน์มากกว่าอีกคนหนึ่งก็ตาม

ส่วนการมองว่าทุนทางสังคมเป็นทรัพยากรที่อยู่ในรูปของความไว้วางใจกัน บรรทัดฐาน/จารีต และความเป็นเครือข่ายที่ปรากฏอยู่ในองค์กร/กลุ่มที่มุ่งประโยชน์ส่วนรวมนั้น ทำให้การพิจารณาเรื่องทุนทางสังคมมีความชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการมองว่า สังคมที่มีทุนทางสังคมมากจะต้องมีสถาบันทางสังคมมาก มีกลุ่มหรือองค์กรที่ทำประโยชน์เพื่อสังคมมาก ซึ่งการมองเช่นนี้

อาจมองในเชิงปริมาณมากเกินไป ดังนั้น การที่จะสรุปว่าสังคมใดมีทุนทางสังคมมาก นอกจากจะมองการมีอยู่ของสถาบันทางสังคม หรือกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ในเชิงปริมาณแล้ว ก็จะต้องพิจารณาในเชิงคุณภาพด้วยว่า สถาบันฯ กลุ่มหรือองค์กรเหล่านั้น มีทรัพยากรที่อยู่ในรูปของความไว้วางใจกัน บรรทัดฐาน/จารีต และความเป็นเครือข่ายมากน้อยเพียงใดประกอบด้วย

ความหมาย “ทุนทางสังคม” ในประเทศไทย

คำว่า “ทุนทางสังคม” ในประเทศไทย ได้มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายไว้ ดังนี้
 อเนก นาคนบุตร (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 39) กล่าวถึงทุนทางสังคมในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชนว่า มิใช่เป็นเรื่องที่เพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทย แต่หากเป็นคุณค่าเดิมที่สังคมไทยมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นความมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสีชุมชน เป็นต้น ทุนทางสังคมนี้คือพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนชุมชนต่าง ๆ ให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่าและทุนทางสังคมให้กับชุมชนตนเองมากขึ้น มีความเท่าทันต่อปัญหา และมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้น และท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 40) อธิบายว่า ทุนทางสังคมเป็นนามธรรม หมายถึงความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคี รวมพลัง การมีองค์กร มีหน่วยที่จะจัดการ จัดระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจุดรวมใจ มีศีลธรรม มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เรียกว่า เป็นทุนทางสังคม ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในท้องถิ่นและชุมชนให้มีการพัฒนาที่เข้มแข็งจริงจังและยั่งยืน

ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 40) มองว่า ทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมในการแก้ปัญหาวิกฤตของสังคมได้ โดยให้ความหมายทุนทางสังคมว่า “การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เพื่อแก้ไขปัญหาของสังคม”

อัมมาร สยามวาลา (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 40) กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า “เป็นการใช้ทรัพยากรของชุมชนในการแก้ปัญหา ทรัพยากรที่สำคัญคือ สติปัญญา และความเอื้ออาทรต่อกัน สิ่งเหล่านี้คือทุนทางสังคม” โดยนัยนี้ ทุนทางสังคมก็นับเป็นมิติในรูปแบบของทรัพยากรของชุมชน อันประกอบด้วยเรื่องของค่านิยม ความเอื้ออาทรต่อกัน รวมทั้งเรื่องของสติปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนที่สมควรนำออกมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม

อมรา พงศาพิชญ์ (อ้างถึงใน วรวิมล โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 40-41) กล่าวถึงทุนทางสังคมใน Thailand Social Monitor : Social Capital and the Crisis ว่า คือความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบัน และ/หรือองค์กรต่าง ๆ ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่ม และเครือข่าย ทั้งนี้ค่านิยมบรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมโดยเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ที่มีค่านิยมในการตอบแทนบุญคุณซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแบบไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งการมีเครือข่ายการตอบแทนและใช้ประโยชน์ร่วมกัน และกล่าวถึงการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไปขยายใช้กับงานพัฒนาในปัจจุบัน

อานันท์ กาญจนพันธ์ (อ้างถึงใน วรวิมล โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 41) กล่าวถึงทุนทางสังคมว่าทุนทางสังคมคือ วิธีคิด และระบบความรู้ในการจัดการวิถีของความเป็นชุมชน เช่น การจัดการทรัพยากร การจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องวิจิตรคิดเชิงซ้อนและเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบความรู้/ภูมิปัญญา อีกทั้งต้องอาศัยกฎเกณฑ์มากำกับการใช้ความรู้นั้น ซึ่งอาจเป็นในรูปของจารีต กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม พร้อมกันนั้นก็ต้องมีองค์กรที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการเรื่องนั้น ๆ เช่น การใช้ทรัพยากรต่าง ๆ การจัดการทุน เป็นต้น นอกจากนั้นอานันท์ยังกล่าวถึงทุนทางสังคมที่เป็นเสมือนทุนทางสังคมเดิมของสังคมไทย ซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อที่ดีในการนำไปประยุกต์ใช้ความหมายของเรื่องต่าง ๆ คือ มิติทางวัฒนธรรม โดยมิติทางวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ชุมชนพยายามจะรื้อฟื้นขึ้นมาเพราะมีนัยสำคัญทางสังคม เพื่อประโยชน์ของชุมชนไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการปลูกจิตสำนึก หรือรักษาสำนึกของชุมชนและเครือข่ายของชุมชนที่ต้องสัมพันธ์กันในการดำรงชีวิต และมักเกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรที่ชุมชนต้องอิงอาศัย ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำลำคลอง ป่าต้นน้ำ ทะเล โดยจะเห็นได้จากมิติของความสัมพันธ์ผ่านงานบุญ ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่เตือนให้รู้ว่า ชีวิตที่เราอยู่มาได้ก็เพราะสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรและร่วมกันรักษา อีกทั้งยังมีความหมายในแง่ที่เป็นการยืนยันในคุณค่าหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมบางอย่าง เช่น กฎเกณฑ์ข้อห้ามทางสังคมบางอย่าง เช่น กฎเกณฑ์ข้อห้ามเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรส่วนรวมร่วมกัน เป็นต้น ส่วนการระดมทุนเพื่อสังคม อานันท์กล่าวว่า ทุนทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานทางความคิดและอุดมการณ์ของระบบสวัสดิการในสังคมไทยนั้น อยู่ภายใต้หลักการที่สำคัญ 2 ประการ คือ การต่างตอบแทนกัน(reciprocity) และหลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (Communality)

ที่มาของทุนทางสังคม

การเกิดขึ้นของทุนทางสังคมมาจากสาเหตุ 2 ประการใหญ่ ๆ คือ

1. เกิดขึ้นจากการเรียกร้องและความต้องการที่จะพลิกฟื้นสิ่งที่มีคุณค่า ได้แก่ ระบบคิด ค่านิยม ความไว้วางใจ และความสัมพันธ์ในสังคมที่แต่ละสังคมมีอยู่ให้เกิดขึ้น โดยมองหาทุนเหล่านั้นจากตัวบุคคลหรือผู้นำ องค์กร เครือข่าย และระบบการจัดการชุมชน ฯลฯ มาประยุกต์ใช้เพื่อทดแทนสิ่งที่มีคุณค่าเหล่านั้นที่กำลังสูญหาย ให้กลับคืนมาดังเดิม ซึ่ง Putnam (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 47-48) ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเกิดของทุนทางสังคม เริ่มจากประชาชนในสังคมนั้นมีระบบคิดและค่านิยมที่ดี โดยเน้นให้เห็นว่าระบบคิดที่ประชาชนเกิดความตระหนักถึงปัญหาสาธารณะ ทำให้ทุกคนหันมาให้ความร่วมมือกัน หรือการที่ประชาชนมีค่านิยมที่ดีร่วมกัน อาทิ มีความไว้นื้อเชื่อใจกัน มีการเคารพกฎหมาย ผู้นำมีความซื่อสัตย์ มีความโปร่งใส มีความเป็นธรรม รักความเสมอภาค ชอบมีส่วนร่วม ซึ่งระบบความคิดและค่านิยมดังกล่าวในหมู่ประชาชน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในสังคมนั้นเป็นไปในทางที่ดี และนำไปสู่ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ซึ่งผลลัพธ์ที่เกิดจากกระบวนการดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ดี ซึ่งก็หมายถึงว่าการนำสิ่งที่มีคุณค่าในสังคมมาพลิกฟื้นให้เกิดความสามัคคีและพัฒนาในด้านต่าง ๆ ส่วน Fukuyama (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 48) กล่าวถึงกระบวนการของทุนทางสังคมว่าเริ่มจากค่านิยมเกี่ยวกับธรรมเนียมที่ไม่เป็นทางการ ที่ก่อให้เกิดการต่างตอบแทนกันระหว่างบุคคล รวมไปถึงเรื่องของคำสอนในหลักศาสนาที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในรูปของความร่วมมือระหว่างบุคคล ผลที่เกิดจากค่านิยมและความสัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้น ได้นำไปสู่ความไว้นื้อเชื่อใจกันระหว่างบุคคลมากขึ้น ซึ่ง Fukuyama ชี้ให้เห็นผลกระทบในทางเศรษฐกิจที่อาจจะเกิดขึ้นจากกระบวนการดังกล่าวด้วยว่า เมื่อบุคคลมีความไว้นื้อเชื่อใจกันมากขึ้น มีความเป็นเครือข่ายกันมากขึ้น ก็จะทำให้เกิดการลดต้นทุนในการดำเนินงานในที่สุดด้วยทุนทางสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดจากคนที่มีความปรารถนาจะร่วมมือกันพื้นฐานของความไว้นื้อเชื่อใจ

2. เกิดจากความพยายามในการปลูกจิตสำนึก เพื่อเสริมสร้างพลังร่วมกัน (Synergy) โดยให้ทุกคนทุกฝ่ายได้ตระหนักถึงปัญหาและหล่อหลอมจิตใจร่วมกัน เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาองค์กร สถาบัน ชุมชน และสังคม ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังนั้น ในกระบวนการปลูกจิตสำนึกเพื่อสร้างพลังร่วม จึงเป็นเสมือนปัจจัยที่จะก่อให้เกิดทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในแต่ละบุคคล แต่ละองค์กร/สถาบัน หรือแต่ละชุมชน และสิ่งนี้ก็ถือว่ามีส่วนที่ทำให้เกิดทุนทางสังคมขึ้น ซึ่ง Hanifan (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 49) เสนอในรูปของกระบวนการ (Process) และการเกิดขึ้นของทุนทางสังคมว่า เริ่มจากการที่ปัจเจกบุคคลได้

ตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างพลังด้วยการร่วมมือระหว่างกันในการแก้ไขปัญหา จากนั้นปัจเจกบุคคลก็จะสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น โดยอาศัยมิตรภาพและความเห็นอกเห็นใจกัน และผลจากความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว ทำให้สมาชิกทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมร่วมกันในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ทำให้เกิดพลังในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน และขยายไปสู่กลุ่มองค์กร เครือข่ายอื่น ๆ ในลักษณะของความร่วมมือ ซึ่งก็หมายถึงกระบวนการสร้างพลังร่วม (Synergy) นั่นเอง ส่วน Putnam (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 49-50) อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างค่านิยมของประชาชนกับการดำเนินงานทางด้านเศรษฐกิจการเมือง โดยมีการศึกษาในประเทศอิตาลี ผลการศึกษาได้เชื่อมโยงให้เห็นถึงวัฒนธรรมของประชาชน (Civic Culture) ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคมและการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมโดยในการศึกษาครั้งนี้ Putnam ได้เปรียบทุนทางสังคมว่าเป็นเสมือนสนามแม่เหล็กที่เหนี่ยวนำให้เกิดการจัดระเบียบของเศรษฐกิจสังคม และก่อให้เกิดความเป็นชุมชนอย่างแท้จริง (Civic Community) และนั่นก็เป็นกระบวนการสร้างพลังร่วม ที่ค้นหาปัจจัยร่วมที่ให้ทุกฝ่ายมาร่วมมือกันในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม สำหรับสังคมไทย กระบวนการสร้างพลังร่วมเพื่อพลิกฟื้นทุนทางสังคมเกิดขึ้นจากโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) โดยโครงการดังกล่าวเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในรูปแบบขององค์กรชุมชนและเครือข่าย ที่เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ของการพัฒนาชุมชน กระบวนการสร้างพลังร่วม ก่อให้เกิดการตั้งคำถามถึงสิ่งที่ชุมชนเคยมีในอดีตว่ามีอยู่และสูญหายไปอย่างไร ซึ่งกระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ทุนทางสังคม และพยายามอธิบายว่า ทุนทางสังคมที่แต่ละบุคคล แต่ละชุมชน แต่ละสถาบันมีอยู่นั้นได้แก่อะไรบ้าง เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ ระบบความสัมพันธ์ ผู้นำชาวบ้าน ระบบการจัดการในด้านต่าง ๆ ของชุมชน เป็นต้น

องค์ประกอบของ “ทุนทางสังคม”

องค์ประกอบของทุนทางสังคมมองได้ใน 2 ลักษณะ คือ

1. การมองในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ นำเสนอโดย Bain and Hicks ซึ่งในความเห็นของ Bain and Hicks ทุนทางสังคมแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ ระดับมหภาค (Macro) และระดับจุลภาค (Micro)

ในระดับมหภาค ทุนทางสังคมจะครอบคลุมบริบทขององค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ภายใต้โครงสร้างแบบเป็นทางการ อาทิ รูปแบบของการปกครอง แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับกฎหมาย ระบบความคิด ความเชื่อที่สอดคล้องกับกฎหมาย ระดับของ

การกระจายอำนาจ และระดับการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย (Bain and Hicks, 1998 อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2546, น. 52-53)

ในระดับจุลภาค ทูทางสังคมถือเป็นศักยภาพของการรวมตัวขององค์กรใน แนวนอน รวมทั้งเครือข่ายในการพัฒนา ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ อันได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับ สาระหรือวิธีคิด ความเข้าใจ และการเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ของประชาชน (Cognitive) และเรื่องของ โครงสร้าง (Structural) (Uphoff, 1996) จะเห็นได้ว่าทูทางสังคมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสาระหรือ วิธีการคิด (Cognitive) นั้น เป็นสิ่งที่จับต้องยาก เพราะจะอยู่ในรูปของการให้คุณค่า (Values) ความเชื่อ (Beliefs) ทศนคติ (attitudes) พฤติกรรม (Behavior) และบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับการให้คุณค่า ซึ่งจะประกอบด้วยเรื่องของ ความไว้วางใจ (Trust) ความสามัคคี (Solidarity) และการต่างตอบแทน (Reciprocity) คุณค่า เหล่านี้ถือเป็นค่านิยมร่วมระหว่างสมาชิกในชุมชน และถือเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนสามารถ ทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ส่วนรวมมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

2. การมองในเชิงบูรณาการหรือผลลัพธ์

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์ และคณะ, 2546, น. 58-59) มีลักษณะการนำเสนอภาพรวมของทูทางสังคมในเชิงบูรณาการหรือเชิงผลลัพธ์โดย กล่าวถึงลักษณะรวมของทูทางสังคมในแง่มุมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ศาสนธรรม หรือหลักธรรมในศาสนา เป็นเครื่องชี้แนะบุคคลให้มีความรัก ความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อกัน และใช้หลักการทางศาสนานั้น ๆ มาสร้างความเป็นปึกแผ่นของ สังคม เช่น ในพระพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้คนละเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การทำ ความดีด้วยการให้ทาน เสียสละ รักษาศีล และมีจิตใจที่สงบ มีความเมตตาต่อสรรพสิ่ง ซึ่ง สิ่งเหล่านี้เป็นทุนที่สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสังคมได้

2. สำนักในท้องถิ่น การที่บุคคลในชุมชนมีจิตสำนึกต่อชุมชนและท้องถิ่นของตน ปราศรัยที่จะเห็นการพัฒนาชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่เป็นไปอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ จึงมี ความตั้งใจและร่วมแรงร่วมใจในการทำงานร่วมกันโดยยึดส่วนรวมเป็นใหญ่

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมของชุมชน และประยุกต์ขึ้นมาใหม่ในการสร้างและการจัดการเกี่ยวกับการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งทาง เศรษฐกิจและสังคม

4. ทรัพยากรบุคคลและเครือข่ายบุคคล ได้แก่ การนำบุคคลที่เป็นผู้นำ ปราชญ์ท้องถิ่น พระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์และศาสตร์ต่าง ๆ มาให้ความรู้ และถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชนเป็นการสร้างทุนทางสังคมในระดับบุคคล

5. ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรในท้องถิ่นทั้งดิน น้ำ ป่า ภูเขา ที่สามารถนำมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด พร้อมมีกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างเหมาะสม

6. วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของชุมชน ที่จะนำเสนอในรูปแบบที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง

7. ความเชื่ออาทร นับว่าเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ที่คนในสังคมจะต้องมีความเชื่ออาทรต่อกัน ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งความเชื่ออาทรนี้ เป็นพลังที่สำคัญยิ่งของทุนทางสังคม

ประโยชน์ของทุนทางสังคม

Putnam (อ้างถึงใน วรวิทย์ โสมรัตน์พันธ์ และคณะ, 2546, น. 63-66) กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนว่า มีอยู่หลายประการ อาทิ

1. ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงาน และช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าที่จะปลีกตัวไปทำแบบปัจเจกชน

2. ทำให้เกิดจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทน (Reciprocity) ซึ่งทำให้องค์กรชุมชนแข็งแกร่งและมีพลังมากขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียง การยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนนั้น ๆ ด้วยว่ามีมานาน้อยเพียงใด

3. เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว

4. มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีต มาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

กระบวนการทุนทางสังคม

การศึกษากระบวนการทุนทางสังคมมีกรอบคิดในการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1) ส่วนที่เป็นกระบวนการ และ 2) ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม ประกอบด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

1.1 ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่เป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าว จะมีส่วนที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจกชน กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้น ระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าว ได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกัน ฯลฯ เป็นต้น

1.2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด นั้นหมายความว่าเมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร และมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

1.3 ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุน ชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแขกเอางแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากรหรือทุนต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชนหรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ ได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อบรรยากาศ และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน

การวิเคราะห์กระบวนการทุนทางสังคมจะวิเคราะห์ในหลายระดับ อาทิ ระดับปัจเจก ระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน และเครือข่าย โดยพิจารณาว่า การกระจายของทรัพยากร หรือทุนประเภทต่าง ๆ ในแต่ละระดับเป็นไปในลักษณะใด มีการกระจายอย่างทั่วถึงหรือไม่ รวมทั้งการวิเคราะห์เชื่อมโยงหาความเกี่ยวพันระหว่างระดับต่าง ๆ ด้วยว่า มีความเกี่ยวพันหรือมีอิทธิพลต่อกันมากน้อยเพียงใด (วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 42-44)

รูปแบบทุนทางสังคมในสังคมไทย

อเนก นาคะบุตร (อ้างถึงใน กวิพัฒน์ สุขแจ่ม, 2547, น. 16-20) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมมี 5 รูปแบบ ได้แก่

ทุนในรูปแบบแรก คือ จิตวิญญาณระบบคุณค่าสำนึกท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด รวมเรียกว่า Spirit Capital สิ่งนี้ในสังคมไทยมีมาตลอดในความรู้สึกของคนที่ยรักบ้านรักเมือง และพร้อมที่จะลุกขึ้นมาเสียสละ ช่วยกันทำบ้านเมืองที่เขารัก เขาผูกพันเป็นที่เกิด เป็นท้องถิ่นที่อยู่ของบรรพบุรุษ และเป็นทั้งความหวังของลูกหลานที่จะดูแลสืบต่อ Spirit เหล่านี้เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจที่อยู่ในจิตใจของผู้คนในแต่ละเมือง

ทุนรูปแบบที่สอง คือ ทุนทางปัญญา กล่าวคือ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจแม้ว่าประเทศจะสูญเสียเงินทองและมีหนี้สินเพิ่มขึ้น ประชาชนตกงาน แต่เราก็จะพบว่าสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงชี้ทิศทางที่จะกลับมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้ปรับตัวเป็นมรดกตกทอดมากับแผ่นดิน โดยหันกลับมาหา “ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง” ทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชนอื่นข้างเคียง

ทุนรูปแบบที่สาม คือ ทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรีของคนไทย เราพบว่าผู้นำทางความคิดทั้งในชนบทและเมือง ทั้งที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำอาวุโส ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี เยาวชน เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถระดับหนึ่ง และมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กร เครือข่ายกับเครือข่าย เช่น มีอาสาสมัครเข้ามาทำงานช่วยเหลือ แบ่งปัน ขยายเครือข่าย ขยายบทเรียน ทรัพยากรบุคคลเหล่านี้มีอยู่หลากหลายมากมาย และเป็นผู้นำทั้ง 3 รุ่น ได้แก่ ผู้นำอาวุโส ผู้นำรุ่นกลางที่มีการศึกษา เคยผ่านการทำงานในภาคเมืองและกลับบ้าน และผู้นำรุ่นใหม่ที่ผ่านระบบโรงงาน ผ่านความทันสมัยในภาคเมือง คน 3 รุ่นกำลังทำงานร่วมกันอยู่ในสังคมฐานล่าง

ยิ่งกว่านั้นเราก็มีทรัพยากรบุคคลที่อยู่ในภาคประชาสังคม ซึ่งหมายถึง ชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ อยู่ในภาคราชการ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคสื่อมวลชน คนเหล่านี้เป็นรอยเชื่อมเป็นผู้เชื่อมต่อความสลับซับซ้อนของเมืองหลวงและของโลกกับท้องถิ่น คนเหล่านี้เป็นผู้เชื่อมวัฒนธรรมทั้งสองเข้าด้วยกัน

ทุนในรูปแบบที่สี่ ที่ท้องถิ่นไทยและภาคประชาสังคมนำกลับมาใช้อย่างเต็มที่ และสามารถพุงตัวอยู่ในสถานการณ์ที่ปั่นป่วน ก็คือ “ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ” แม้จะมีความเสื่อมโทรมและวิกฤติในตัวเองอยู่ไม่น้อย ดังจะพบว่ามีสภาพป่าและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและลดน้อยลง ภาวะแห้งแล้ง และน้ำท่วมปรากฏอยู่ในทุกจังหวัด

อย่างไรก็ดีขณะนี้ทรัพยากรจำนวนหนึ่งได้ถูกนำกลับมาเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟูการอนุรักษ์ และยังใช้ประโยชน์ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างฐานอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตอยู่รอดของชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนชนบทในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจพอสสมควร

ทุนในรูปแบบสุดท้าย ในทุกสังคมจะมีการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชนที่เรียกว่า Social Fund อยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ธนาคารชาว์ กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารควาย เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิต และปัจจัยการดำรงชีวิตนี้มีอยู่ในทุกชุมชน ในทุกศาสนา กองทุนชะกาดของพี่น้องชาวมุสลิม ก็ชี้ให้เห็นถึงการระดมทุนเพื่อการดูแลผู้ยากลำบากที่คนมุสลิมได้มีการแบ่งปันโดยใช้หลักคำสอนของศาสนา ซึ่งทั้งหมดนี้รวมกันเรียกว่า “ทุนทางสังคมที่เป็นมรดกตกทอดอยู่ในสังคมไทย

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียงหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์ สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบเพื่อให้สมดุล และพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งทางด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม

จากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548, น. 6-7)

หลักแนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียง

การพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงคือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ความรอบคอบ และคุณธรรมประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548, น. 13)

เศรษฐกิจพอเพียงกับทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ

เศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางปฏิบัติของทฤษฎีใหม่ เป็นแนวทางในการพัฒนาที่นำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองในระดับต่าง ๆ อย่างเป็นขั้นตอน โดยลดความเสี่ยงเกี่ยวกับความผันแปรของธรรมชาติ หรือการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยต่าง ๆ โดยอาศัยความพอประมาณ และความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี มีความรู้ ความเพียร และความอดทน สติและปัญญา การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และความสามัคคี

เศรษฐกิจพอเพียงมีความหมายกว้างกว่าทฤษฎีใหม่ โดยเศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบแนวคิดที่ชี้นำหลักการและแนวทางปฏิบัติของทฤษฎีใหม่ ในขณะที่แนวพระราชดำริเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่ หรือเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาภาคเกษตรอยู่เป็นขั้นเป็นตอนนั้น เป็นตัวอย่างการให้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมเฉพาะในพื้นที่ที่เหมาะสม

ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริอาจเปรียบเทียบกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีอยู่ 2 แบบคือแบบพื้นฐานกับแบบก้าวหน้า ได้ดังนี้

ความพอเพียงในระดับบุคคลและครอบครัว โดยเฉพาะเกษตรกร เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน เทียบได้กับทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 ที่มุ่งแก้ปัญหาของเกษตรกรที่อยู่ห่างไกลแหล่งน้ำ ต้องพึ่งน้ำฝนและประสบความเสี่ยงจากการที่น้ำไม่พอเพียงแม้กระทั่งสำหรับการปลูกข้าวเพื่อบริโภค และมีข้อสมมติว่าที่ดินพอเพียงในการขุดบ่อเพื่อแก้ปัญหาในเรื่องดังกล่าว จากการแก้ปัญหาความเสี่ยงเรื่องน้ำจะทำให้เกษตรกรสามารถมีข้าวเพื่อการบริโภคยังชีพในระดับหนึ่งได้ และใช้ที่ดินส่วนอื่น ๆ สนองความต้องการพื้นฐานของครอบครัว รวมทั้งขายในส่วนที่เหลือเพื่อมีรายได้ที่จะเป็นค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่ไม่สามารถผลิตเองได้

ความพอเพียงในระดับชุมชนและระดับองค์กร เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า ซึ่งครอบคลุมทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 2 เป็นเรื่องของการสนับสนุนให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือ

สหกรณ์ หรือการที่ธุรกิจต่าง ๆ รวมตัวกันในลักษณะเครือข่ายวิสาหกิจ กล่าวคือเมื่อสมาชิกในแต่ละครอบครัวหรือองค์กรต่าง ๆ มีความพอเพียงขั้นพื้นฐานเป็นเบื้องต้นแล้วก็จะรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมมือกันสร้างประโยชน์ให้แก่กลุ่มและส่วนรวมบนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนกัน การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามกำลังและความสามารถของตนซึ่งจะสามารถทำให้ชุมชนโดยรวมหรือเครือข่ายวิสาหกิจนั้น ๆ เกิดความพอเพียงในวิถีปฏิบัติอย่างแท้จริง

ความพอเพียงในระดับประเทศเป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า ซึ่งครอบคลุมทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 3 ซึ่งส่งเสริมให้ชุมชนหรือเครือข่ายวิสาหกิจสร้างความร่วมมือกับองค์กรอื่น ๆ ในประเทศ เช่น บริษัทขนาดใหญ่ ธนาคาร สถาบันวิจัย เป็นต้น

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในลักษณะเช่นนี้จะเป็นประโยชน์ในการสืบทอดภูมิปัญญา แลกเปลี่ยนความรู้ เทคโนโลยี และบทเรียนจากการพัฒนาหรือความร่วมมือกันพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงทำให้ประเทศอันเป็นสังคมใหญ่อันประกอบด้วยชุมชน องค์กร และธุรกิจต่าง ๆ ที่ดำเนินชีวิตอย่างพอเพียงกลายเป็นเครือข่ายชุมชนพอเพียงที่เชื่อมโยงกันด้วยหลักไม่เบียดเบียน แบ่งปัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ในที่สุด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548, น. 19-23)

แนวคิดการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ คือกระบวนการที่เป็นเครื่องมือหรือวิธีการเพิ่มมูลค่าหรือคุณค่าของกิจการขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่ายของกลุ่มบุคคลหรือองค์กร

การจัดการความรู้ ประกอบด้วยกิจกรรมและกระบวนการอย่างต่อเนื่องนี้เป็นอย่างน้อย

1. การชุดค้นและรวบรวมความรู้ คัดเลือกเอาไว้เฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ ทั้งจากภายในองค์กรและภายนอกองค์กร นำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และความเหมาะสมกับบริบทของสังคมและขององค์กร ถ้าไม่เหมาะสมก็ปรับปรุง

2. การจัดหมวดหมู่ให้เหมาะสมต่อการใช้งาน

3. การจัดเก็บความรู้เพื่อให้เหมาะสมต่อการใช้งาน

4. การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดความรู้

5. การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้

6. การวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อยกระดับความรู้

7. การสร้างความรู้ใหม่

8. การประยุกต์ใช้ความรู้

9. การเรียนรู้จากการใช้ความรู้

ในการจัดการความรู้จะต้องมีการจัดการครบทั้ง 3 องค์ประกอบของความรู้ คือความรู้ฝังลึกในคน ความรู้แฝงในองค์กร และความรู้เปิดเผย รวมทั้งจะต้องมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนา กิจกรรมหลัก (Core Activities) ขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่าย

องค์ประกอบของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแปรข้อมูล (Data) เป็นข้อสนเทศ (Information) แปรข้อสนเทศเป็นความรู้ (Knowledge) และใช้ความรู้เพื่อปฏิบัติการ (Action) โดยไม่หยุดอยู่แค่ระดับความรู้ แต่จะยกระดับไปถึงปัญญา (Wisdom) คุณค่า ความดี ความงาม

ในระดับของข้อมูล มีการบันทึกข้อมูลจากการทำงาน มีการค้นหาหรือขุดค้น (Mining) รวบรวมข้อมูล นำมาตรวจสอบกรองเอาไว้เฉพาะข้อมูลที่น่าเชื่อถือและสำคัญต่องานขององค์กร นำมาจัดหมวดหมู่เพื่อให้ประมวลเป็นข้อมูลได้ง่าย จัดเก็บข้อมูลได้อย่างเป็นระบบให้ค้นหาได้ง่าย นำไปสู่การจัดการบริหารข้อมูล มีกิจกรรมเพื่อถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูล

กระบวนการแปรหรือประมวลข้อมูลไปเป็นข้อสนเทศ ประกอบด้วยการกรองเอาไว้เฉพาะข้อมูลที่แม่นยำ และเกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น นำมาตีความหรือจัดรูปแบบ (Pattern) ภายใต้กรอบบริบท (Context) ของเรื่องนั้น ๆ

ในระดับข้อสนเทศ มีการเลือกจัดหมวดหมู่ จัดหีบห่อ (ให้เหมาะและสนใจผู้ใช้) จัดเก็บให้บริการ ถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และนำไปใช้ประโยชน์

กระบวนการแปรข้อสนเทศไปเป็นความรู้ เป็นกระบวนการภายในคน และกระบวนการระหว่างคน โดยนำข้อสนเทศมาตีความ เปรียบเทียบ ตามบริบทขององค์กร เป้าหมายขององค์กร และสิ่งแวดล้อมขององค์กร ได้เป็นความรู้ โดยที่ความรู้นั้นอาจมีพลังในระดับของการทำนาย

ในระดับความรู้ มีการดำเนินการส่งเสริมหรือสร้างเงื่อนไขให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing) ภายในองค์กร ไม่มีการปิดบังความรู้ มีการยกระดับความรู้ให้ลึกซึ้งหรือเชื่อมโยงยิ่งขึ้น อาจยกระดับขึ้นไปถึงความเข้าใจในกระบวนการทัศน์ใหม่ มีการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ประกอบการกำหนดนโยบาย ประกอบการตัดสินใจเลือกแนวทางใดแนวทางหนึ่งในหลาย ๆ ทางเลือก หรือใช้ในการทำงานให้ประสบความสำเร็จสมความมุ่งหมาย แล้วเกิดการเรียนรู้ร่วมกันจากการกระทำนั้น (เกิดปัญญา) และภาคีผู้มีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ได้รับผลจากความสำเร็จและเกิดปิติสุข

เมื่อมีการประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อกิจการใดกิจการหนึ่ง ก็มีการสังเกตและเก็บข้อมูลจากกิจกรรมนั้น นำไปแปรเป็นข้อสนเทศ และความรู้สำหรับนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดผลงานที่ดียิ่งขึ้น เป็นวัฏจักรหมุนเวียนไม่รู้จบ เป็นวัฏจักรแห่งการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาการและปัญญา (http://home.dsd.go.th/km/dsd_km)

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุชาดา วิลาพันธ์ (2549, น. บทคัดย่อ) ศึกษากระบวนการทุนทางสังคมในโครงการหมู่บ้านน่าอยู่ กรณีศึกษาบ้านเกาะกลาง ตำบลบางโคนม อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่าพัฒนาการกระบวนการทุนทางสังคมของบ้านเกาะกลางเกิดขึ้นมาจากธรรมชาติการเรียนรู้ในการปรับตัว ระบบความคิด และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จิตสำนึกรักถิ่นที่อยู่อาศัย ภาวะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนแต่ละช่วงกระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นนั้น รูปแบบของกระบวนการประกอบไปด้วย 1) องค์ประกอบภายใน เช่น สิ่งแวดล้อมที่ดี ความสัมพันธ์ของระบบเครือข่าย ชุมชนมีประเพณีวัฒนธรรมที่ดีปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง คนมีความเชื่อและความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เดียวกัน และชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง 2) องค์ประกอบภายนอก เช่น การเรียนรู้ที่ได้จากในและนอกชุมชน มีการนำความรู้ที่ได้มาทำให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ซึ่งทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องเข้ามาสนับสนุนในการดำเนินงาน

กวิพัฒน์ สุขแจ่ม (2547, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการแก้ไขปัญหายาเสพติด กรณีศึกษาบ้านคลองจระเข้น้อย ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่าทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การแก้ไขปัญหายาเสพติดประสบผลสำเร็จ กระบวนการทุนทางสังคมก่อให้เกิดพลังที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหายาของชุมชนโดยอาศัยปัจจัยภายในต่าง ๆ อาทิ ความเข้มแข็งของผู้นำ ค่านิยมที่ดีงามของคนในชุมชน และการประสานงานกับหน่วยงานภายนอกเข้ามาร่วม

จารุณี วงศ์สี (2549, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการจัดการขยะมูลฝอย กรณีศึกษาชุมชนวัดกลาง เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร พบความเชื่อมโยงระหว่างทุนทางสังคมกับความสำเร็จของการจัดการขยะมูลฝอยของชุมชนวัดกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอาศัยอยู่ในชุมชนมาเป็นระยะเวลานาน การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ซึ่งเอื้อให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกสาธารณะและความรู้สึกเป็นเจ้าของ ส่วนสถานการณ์ปัญหาขยะมูลฝอยที่เกิดขึ้นก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนได้นำมาถูกใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นความเป็นเครือข่าย

เดียวกันอันนำมาซึ่งความไว้วางใจกัน ความเห็นอกเห็นใจกัน คุณสมบัติหรือลักษณะของผู้นำที่มีความเป็นกันเอง สามารถทำงานร่วมกับชุมชนได้เป็นอย่างดี มีความเข้าใจพื้นที่ มีความเป็นผู้นำ มีความตั้งใจจริง มุ่งมั่น การมีระบบการจัดการที่ดี มีการนำภูมิปัญญาที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้ในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น การทำกิจกรรมหรือโครงการที่เหมาะสมกับสภาพของชุมชน รวมทั้งการมีระบบผลประโยชน์ตอบแทน ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้สะท้อนออกมาเป็นการที่ชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันในการจัดการกับปัญหาขยะมูลฝอยที่เกิดขึ้นในชุมชนจนทำให้ปัญหาดังกล่าวได้รับการแก้ไข

ไกรวุฒิ วัฒนสิน (2549, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการป้องกันอาชญากรรม ในชุมชนนาบึง จังหวัดน่าน ชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนบางเจ้าฉ่า จังหวัดอ่างทอง พบว่าความสำเร็จของชุมชนนาบึงในการแก้ไขปัญหาเสพติด เป็นผลมาจากองค์ประกอบภายในชุมชน ผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ และความเสียละ ความเป็นเครือญาติของคนในชุมชน และขยายผลสู่การแก้ไขปัญหาอื่นในชุมชน เช่นเดียวกับชุมชนไม้เรียงซึ่งเป็นต้นแบบขอชุมชนแห่งการเรียนรู้ แผนชุมชนที่ได้มีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการแก้ไขปัญหาผลผลิตทางการเกษตรในชุมชน และต่อมาได้พัฒนารูปแบบไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ ขณะที่ชุมชนบางเจ้าฉ่าอาศัยภูมิปัญญาในการจักสานเป็นจุดเชื่อมโยงไปสู่การรวมกลุ่มเป็นธุรกิจชุมชน ความสำเร็จดังกล่าวในการแก้ไขปัญหาชุมชนนอกจากเกิดจากองค์ประกอบภายในชุมชนข้างต้น ยังอาศัยการสนับสนุนจากองค์ประกอบภายนอก เจ้าหน้าที่ตำรวจ เจ้าหน้าที่อื่นของรัฐ ทั้งในรูปของการเสียสละมุ่งมั่นในการทำงานตามหน้าที่ ให้ความรู้ และการสนับสนุนงบประมาณ ได้ถูกแปลงเป็นทุนทางสังคมอันเป็นพลังที่สำคัญให้เกิดระบบคิดให้สมาชิกในชุมชนมีความเอื้ออาทรต่อกัน เห็นอกเห็นใจกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน เป็นวิถีชีวิตของชุมชนที่มีความร่วมมือร่วมใจกัน ปฏิบัติและเคารพปฏิบัติตามบรรทัดฐานของชุมชน ส่งผลกระทบในการลดเงื่อนไขในการเกิดองค์ประกอบของอาชญากรรม ไม่ว่าผู้กระทำผิด เหลือ และโอกาสในการกระทำผิดในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความสงบสุขต่อไป

ธนพล พรหมสูงษ์ (2546, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร่ ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม” พบว่า วิธีการจัดการป่าชุมชนไพร่ของชุมชนไม้ปลักลาย เป็นลักษณะของการทำงานแบบพหุภาคีระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานภายใน และหน่วยงานภายนอกชุมชน โดยพระสงฆ์ได้แสดงบทบาทในการเป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ ในการจัดการป่าชุมชนไพร่ อาทิ การเป็นผู้นำด้านการพัฒนาจิตใจ ผู้นำด้านการอนุรักษ์ และบทบาทของการเป็นผู้ให้ศึกษา ส่วนหน่วยงานภายใน อันได้แก่ สมาชิกในชุมชน หน่วยงานสาธารณสุข และโรงเรียน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน สำหรับหน่วยงานภายนอก อันได้แก่ มหาวิทยาลัยศิลปากร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ประเทศไทย ชมรมแพทย์แผนไทย และกระทรวงสาธารณสุข ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการให้การสนับสนุนทางวิชาการและงบประมาณ

กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นเป็นการปรับเปลี่ยนทุนประเภทต่าง ๆ เช่น ทุนมนุษย์ ทุนความรู้ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ไปเป็นทุนของชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากศรัทธา ความไว้วางใจ การพึ่งพาอาศัยกัน การรักถิ่นฐาน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความรู้สึกภาคภูมิใจของประชาชนและผู้เกี่ยวข้อง อันนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ และการก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่ส่งผลต่อการจัดการป่าชุมชนไพร

กนกวรรณ จินานวัฒนา (2546, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง "กระบวนการทุนทางสังคมในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชาวสวนคลองกระเจง ตำบลคลองกระเจง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย" พบว่า ในการดำเนินธุรกิจของกลุ่มแม่บ้านฯ เริ่มตั้งแต่การก่อตั้งในปี พ.ศ. 2541 ถึง 2542 จนถึงปัจจุบัน (2546) การเกิดกลุ่มเริ่มจากการมีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ และความเป็นเครือญาติของคนในชุมชน นอกจากนั้นการที่ชุมชนมีสภาพภูมิประเทศ ทำเลที่ตั้งใกล้แหล่งน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์นับว่ามีส่วนทำให้การดำเนินธุรกิจชุมชนเป็นไปได้อย่างดียิ่งขึ้น การศึกษายังได้พบว่า การที่กลุ่มมีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม การที่สมาชิกของกลุ่มมีความเป็นเครือญาติกัน และการที่ชุมชนมีที่ตั้งที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ และมีทรัพยากรดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ถือว่าเป็นปัจจัยภายในที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดกระบวนการทุนทางสังคม นอกจากนั้นการช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิชาการ เทคโนโลยี เงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็ถือว่าเป็นปัจจัยภายนอกที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี และก่อให้เกิดพลังของชุมชนในการขับเคลื่อนธุรกิจชุมชนให้สามารถประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

ณัฐกานต์ จิตวัฒนา (2546, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง "พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลคูพอง อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน" พบว่า ปัจจัยที่มีส่วนช่วยเกื้อหนุนให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้นั้นมาจากปัจจัยทางด้านผู้นำ หรือทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือญาติ ความเชื่อ ค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยผลักดันทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย นอกจากนั้นการศึกษายังพบว่า การสนับสนุนจากองค์กรภายนอกเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนกระบวนการทุนทางสังคมให้สามารถดำเนินงานไปได้ โดยอาศัยการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานหลาย ๆ ฝ่ายในลักษณะพหุภาคี ทำให้กลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมไปได้อย่างต่อเนื่อง

กรอบคิดในการศึกษา

การศึกษาเรื่องกระบวนการทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายทอผ้า : ศึกษาเฉพาะกรณีเครือข่ายทอผ้าตำบลส้มป่อย อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิจะศึกษาการก่อเกิดการพัฒนา และลักษณะการทำงานของเครือข่ายเพื่อให้เห็นทุนทางสังคมที่มีส่วนในการส่งเสริมการพัฒนาเครือข่าย

